

Перебуваючи в місцях спец поселення, українці вимушені були з метою виживання облаштовувати свій побут на територіях вислання, особливо в сільських місцевостях. За довгий час перебування у засланні, частина молоді, висланої у складі сімей, вступила у шлюб з місцевими жителями. Так вихідці з західних областей України розпоршувалися в районах Півночі, Уралу, Сибіру, Середньої Азії.

Створений радянською владою механізм масового насилля над людьми послідовно і жорстоко обмежував і придушував всякі прояви національної самобутності українців, насаджуючи примус, терор та репресії.

1. Бінас У. Репресивно-каральна система в Україні. 1917–1953. Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз : У 2 кн. – К., 1994. – Кн. 1.
2. Бугай М. "За повідомленнями НКВС СРСР були переселені..." Про депортацію населення України у 30–40-ві роки. – К., 1992.
3. Винниченко І. Україна 1920–1980-х: депортації, заслання, вислання. – К., 1994.
4. ДАСБ України. – Ф. 42, спр. 81, арк. 3, 4, 92–93, 200–204.
5. ДАТО. – Ф. П-1, оп. 1, спр. 557, арк. 7–13.
6. Літературна Україна. – 1992, 20 лют.
7. Літопис нескореної України. – Л., 1993.
8. ЦДАГОУ. – Ф. 1, оп. 23, спр. 889, арк. 37.
9. ЦДАГОУ. – Ф. 1, оп. 23, спр. 4967, арк. 12, 21–34, 39–46, 51–68.
10. ЦДАГОУ. – Ф. 1, оп. 23, спр. 4968, арк. 4, 34.
11. ЦДАГОУ. – Ф. 1, оп. 24, спр. 73, арк. 53–54.
12. ЦДАГОУ. – Ф. 1, оп. 24, спр. 4297, арк. 7.
13. ЦДАГОУ. – Ф. 1, оп. 24, спр. 4624, арк. 14–16.
14. ЦДАГОУ. – Ф. 1, оп. 24, спр. 4994, арк. 289–290.
15. ЦДАВОУ. – Ф. 4626, оп. 1, спр. 889, арк. 68.

Надійшла до редколегії 08.02.06

Н. Стеценко, асп.

УКРАЇНЬКА ДЕРЖАВА ЧАСІВ ГЕТЬМАНА П. СКОРОПАДСЬКОГО У ПРАЦЯХ УКРАЇНСЬКИХ ЗАРУБІЖНИХ ІСТОРИКІВ

Зроблено спробу проаналізувати ставлення українських зарубіжних дослідників до Української гетьманської держави Павла Скоропадського 1918 р.

The article makes an attempt to observe the attitude of the ukrainian foreign historians toward the Hetman State of Pavlo Skoropadsky in Ukraine in 1918.

Порівняно нетривалий період існування Української держави на чолі з гетьманом Павлом Скоропадським у 1918 р. упродовж кількох десятиліть викликає значну зацікавленість, що обумовило вихід у світ цілої низки різних історичних праць, як на Батьківщині, так і в середовищі українських науковців поза межами України.

У переважній більшості, історичні відомості про гетьманський режим не були прихильними до нього. Залежно від того, яких поглядів дотримувався той чи інший автор, гетьманат поставав перед нами або спробою реваншу консервативних сил щодо захоплення влади і відновлення за допомогою України царської Росії, або своєрідним пошуком порятунку українських земель від більшовицької навали, або ж просто зворушливим явищем, яке ґрунтувалося на вікових традиціях державотворення на українській землі.

Зарубіжні вчені, які досліджують революцію 1917–1920 рр. в Україні, так само як і їх українські колеги дають оцінку тим подіям і процесам, виходячи зі своїх політичних переконань і вподобань. Так звані демократичні історики за межами України, за висловом Б. Ковалю, визнають за Центральною Радою величезну революційність і прогресивність, натомість "відновлення гетьманщини підводять під тимчасову перевагу реакції в часі революційних змагань" [3, с. 24–26]. Подібно до цього і в еміграції деякими істориками подається аналогічне припущення про ідейні основи початкового періоду української революції 1917–1920 рр. Так, М. Стахів зазначає: "Українська національна революція пропонувала широку програму перебудови Сх. Європи у формі добровільного союзу національних держав" [20, р. 225].

Багато дослідників пов'язують прихід до влади гетьмана Скоропадського з виключно економічними проблемами Німеччини й Австро-Угорщини [12, с. 3; 7, с. 27]. В умовах ведення війни, ці країни гостро відчували потребу в харчових і сировинних запасах і у зв'язку з цим, прагнули мати в Україні такий уряд, який би забезпечував їм виконання взятих урядом УНР зобов'язань стосовно забезпечення їх армій необхідними продуктами та збіжжям. При цьому сам гетьман змальовується маріонеткою в руках німецької й австрійської політики, влада якого базувалася виключно на німецькій військовій присутності, і була повалена одразу після виводу з території України німецьких військ у листопаді 1918 р.

Б. Коваль звертає увагу на те, що таку негативну оцінку гетьманському режиму тривалий час надавали ті

політичні діячі, які не зуміли реалізувати план побудови ліберально-соціалістичної республіки в Україні 1917–1921 рр. Саме для них П. Скоропадський і був "сином буржуазії і реакції" [3, с. 245; 4]. На думку автора, гетьман Скоропадський показував українському народу потужні обрії розвитку, нові шляхи поширення політичних впливів України на схід Європи. Згідно з тими планами український народ мав перехопити ініціативу та керування справами цілого сходу Європейських територіальних козацьких земель, ідея так званих з'єднаних штатів України. Це була "колосальна візія нового центра східної Європи, де Росія була б зіпхнута до території Москви та Суздаль, а Україна повернулася б на місце в Європі, яке вона займала за Княжої Доби" [3, с. 248–249].

Дещо іншою є думка Тараса Гунчака, який вважає, що саме існування незалежної України, навіть за несприятливого результату війни для Німеччини й Австро-Угорщини, стало б тією реальною можливістю, "радикально змінити геополітичну ситуацію в Східній Європі" [15, р. 272] на користь Німеччини. Цей погляд підтверджується красномовним висловлюванням головнокомандувача німецькими силами в Україні фельдмаршала Ейхгорна, який у меморандумі від 17 червня 1918 р. зазначає: "Я вірю, що незалежність України є вкрай важливим завданням ... Українська держава, з якою ми матимемо кордон або доступ через Литву, стане своєрідним містком для нас на шляху до Кавказу, Азії і в кінцевому результаті Індії – і є в цьому розумінні кращою за Туреччину ... З моменту своєї появи вона є вигідною для нас, і ми повинні робити все, що необхідно для її існування. Відчуваю, що існування української держави тісно пов'язане з постаттю гетьмана, і має або залишитися, або впасти разом з ним. Чим більше Україна буде відрізнятися від Росії в управлінських моментах, тим швидше зменшуватиметься вплив тих елементів, які прагнуть повернутися до ідеї Великої Росії і тим збільшуватиметься власне українська національна свідомість" [16, р. 252–253].

Незважаючи на те, що з одного боку німцям була потрібна надійна людина, яка б проводила стабілізаційну політику, разом із тим, вони також бачили і те, що до розбудови цієї держави, гетьман залучає проросійські зорієнтованих людей, які тягнули Україну назад під зверхність Москви. Розуміючи ці тенденції, посол Мум та інші представники намагалися направити гетьмана в русло української національної ідеї і державної незалежності.

Для гетьмана Скоропадського таке німецьке опікування українською незалежністю, у той час як сам кайзер Вільгельм II говорив на Україну "незалежна держава", було незрозумілим. Йому було важко зрозуміти причину, з якої німці наполягали на українізації його уряду, у той час як він бачив майбутнє дещо в іншому напрямі.

Разом з тим, з оприлюднених нещодавно документів стає абсолютно зрозумілим, що Німеччина переслідувала подвійну мету у відносинах з Україною. У далекій перспективі, підтримка новостворених держав, таких як Україна, дала б можливість ослабити Росію. Ці наміри часто залишалися непомітними, висуваючи на перший план забезпечення сьогоденних потреб через поставки українських продовольчих запасів і сировини. Німеччина виношувала далекосяжні плани, це може підтвердити той факт, що "не пізніше 10 жовтня 1918 р., міністерство закордонних справ передало інструкцію до своїх намісників в Україні, під назвою Остполітік, яка розглядала Україну як незалежну державу, у якій Німеччина мала б особливу позицію" [15, р. 277]. Цей документ застерігав німецьких намісників усілякими існуючими способами схилити гетьмана до необхідності "українізації уряду, впровадження аграрної реформи, і скоординувати всі свої сили на підтримку Українського Національного Союзу..." [15, р. 277]. На подібні кроки, на думку Ігоря Каменецького, Німеччину підштовхував ще й той факт, що революційні події в Росії сприяли процесу послаблення великодержавного контролю над неросійськими народами, де в цей час починали набирати сили свої власні національні уряди, й ігнорування їх фактичної незалежності могло виявитися ризикованою політикою для Німеччини. За невизнанням незалежності української держави вставала реальна можливість того, що "західні аліанти можуть здобути ці новостворені держави для себе, особливо на випадок сепаратного миру центральних держав з Росією" [2, с. 17]. А особливо це стосувалося України, яку Англія та Франція визнали раніше, ніж центральні держави вступили з нею в дипломатичні стосунки.

Між тим, Дмитро Левчук зауважує, що консервативні кола України ніколи не прагнули заручитися підтримкою Німеччини в питаннях, пов'язаних з вирішенням проблеми подальшого розвитку власної держави. Вони хотіли, щоб Україна "відразу проголосила була самостійність і незалежність від Росії, і вийшла з війни, тобто примирилася з німцями" [5, с. 79]. А коли Центральна Рада потрапила в безвихідь і єдиним її порятунком був заклик на допомогу німців, "то їм нічого не залишалося, як використати німецьку допомогу, щоб за цей час скріпити свої національні сили для втримання незалежності України від більшовицької Росії в майбутньому" [5, с. 79].

На адресу П. Скоропадського неодноразово звучали звинувачення в тому, що саме він запросив німців в Україну, і що саме з його мовчазної згоди вони "знущалися і грабували українське сільське населення" [6, с. 223; 16, р. 248]. Це твердження є помилковим, адже першопричиною появи німецьких військ на території України було запрошення саме Центральної Ради – українського національного уряду, а не Скоропадського. Під тиском російського більшовицького режиму, і не маючи реальних сил захистити себе, у той час як 9 лютого 1918 р. більшовики окупували Київ, "Центральна Рада уклала свою власну угоду із Центральними країнами в Брест-Литовську. Шість днів по тому один з учасників центральнорадівських переговорів у Брест-Литовську Микола Люблінський звернувся до німців із запрошенням ввійти в країну "як дружня сила" щоб дати відсіч більшовикам" [14, р. 54–55]. Як відомо, протягом кількох наступних тижнів німці повністю вигнали більшовиків з території України, але необхідно враховувати той факт, що ця "послуга" нових союзників у недалеко-

му майбутньому мала бути компенсована у вигляді поставок зерна й інших продовольчих товарів, задовольняючи при цьому військові потреби країн Центрального блоку. Більшість критиків Скоропадського мають схильність асоціювати його режим з лобюванням зернових перевезень. У цьому зв'язку Степан Горак зазначає, "що саме Рада без жодних проблем підписала таємний протокол з австрійськими представниками в Брест-Литовську, який передбачав продаж близько 1 млн т зерна Центральним країнам" [14, р. 42].

Умовою підписання Брест-Литовського договору між Росією та Четвертим союзом було зобов'язання російської радянської влади укласти перемир'я з УНР, вивести з її території свої війська і припинити антиукраїнську агітацію всередині країни. У той час як Росія відверто проявляла агресію відносно Української держави, не бажаючи випустити її з під свого контролю, остання сама робила відчайдушні спроби всілякими можливими способами налагодити мирне співіснування з нею.

Перевертот П. Скоропадського прийшовся на розпал переговорного процесу між Радянським урядом і Центральною Радою, тому вже зусиллями його уряду 12 червня 1918 р. були підписані попередні домовленості, які засвідчували припинення військових дій між Україною і Росією. Як зазначає Володимир Стойко, для України мир, "став тією пропозицією, яка надавала можливість подальшої консолідації і зміцнення шойної здобутої незалежності" [21, р. 280]. Тим часом Червона армія відступала з України, але суть політики більшовиків зводилася до того, щоб лише на певний час знайти собі прихисток у Росії, і після незначної реорганізації повернутися назад до України. Однак найголовнішим завданням, яке стояло перед обома цими країнами, було за будь-яку ціну "довести Центральним країнам свою щирість і рішуче прагнення виконати всі ті зобов'язання, які вони взяли на себе за умовами Брест-Литовського договору" [21, р. 280].

Нова ж переважно англійська генерація українських еміграційних науковців, які в переважній більшості отримували освіту вже поза межами України, хоча й поволі, та все ж таки приходять до висновку, що Центральна Рада на той час не мала ні засобів, ні можливості контролювати виконання цих домовленостей. Адже, як підкреслює В. Янів, "селяни наївно поспішали ділити вправді пограбовану – але ж свою прадідну землю для себе самого, замість боронити землі української держави, як нерозривну власність суверенного народу" [13, с. 40].

Офіційна доповідь, яку отримав у березні 1918 р. головнокомандувач східним фронтом, засвідчувала дійсний стан справ у раді, "влада якої базується виключно на німецьких багнетах, і слід наголосити, що це не надовго" [16, р. 247]. Гетьманщину відновлено в Україні, оскільки революційні програми та зміни соціальних кіл народної республіки не заспокоювали амбіцій українського народу. "Початкове захоплення, ентузіазм, виявилися, але й вичерпувалися, розряджувалися в десятках багатотисячних з'їздів без практичного наслідку" [13, с. 35]. Це були слова, за якими не було дій. Однак Центральна Рада, згаявши на всі ці заходи дорогоцінний час, уже "не була в стані виконувати своїх зобов'язань щодо поставок хліба німцям" [1, с. 562], оскільки більше не керувала селянськими масами, які не розуміли, за яке таке добро вони мають віддавати хліб німцям, тим, проти кого вони не так давно воювали на фронтах, а земля, якої їм так бракувало раніше, уже знаходилася в їхніх руках. Отже, перевертот Скоропадського був схвалений як компроміс між сторонами, з метою досягнення взаємонеобхідних цілей.

Доктор Матвій Стахів у своїй праці "Гетьманський режим у 1918 р. та його державно-правова якість" доводить, що режим П. Скоропадського був нічим іншим,

як типовою одноособовою самозваною диктатурою, що виникла шляхом державного перевороту, за допомогою чужої військової сили [10, с. 300]. А державний переворот, виходячи з конституційного права Української Держави – є безправним. На думку дослідника, Скоропадський ніколи не прагнув легалізувати свій переворот додатковою згодою українського народу, суверенності якого він формально визнавав у своїх основних державних актах. Заходи, які здійснював уряд Скоропадського, не користувалися популярністю у простого населення, і тому і не мав опори серед них, цей факт визнають й інші дослідники [7, с. 50], але за гетьмана край поступово заспокоювався і насамперед завдяки чужій військовій присутності, з якою Гетьман був у повній згоді.

Зрозуміло, що співпраця з німцями розпочалася не з 29 квітня 1918 р., і не була пов'язана з переворотом генерала Скоропадського. Звісно, що певна частка провини за співробітництво з німцями можна відвести і йому, але в першу чергу, як підкреслює Пол Дю Кенно "вона лежить на раді, тим не менше, маючи зворотню силу, вони намагалися всю відповідальність віднести на правомірність взятих українською делегацією домовленостей в брест-Литовську" [16, р. 248]. Насправді, найголовнішими умовами надання німцями підтримки перевороту Скоропадського були: визнання їх договору з Центральною Радою; врегулювання і стабілізація валюти; відновлення вільної торгівлі; повалення Центральної Ради і скасування прийнятого нею земельного законодавства, а також земельних комітетів, які своєю появою розвалили соціальну структуру й економіку країни, а натомість знову відновити приватновласницькі права в державі. Скоропадський же до всього вищезазначеного додав ще одну умову: ініціювати скликання виборного парламенту [8, с. 148]. Зусилля Скоропадського зводилися до того, аби розумно продовжити відносини України з Німеччиною.

Ще одним закидом проти Скоропадського є те, що він був великоросійським націоналістом. Будучи ще генералом російської царської армії, Скоропадський сприяв процесу націоналізації українських військових формувань, навіть ціною обману свого керівництва [17, р. 18]. Навіть якщо Скоропадський не став ідеологічним провідником процесу українського державотворення в зазначений період, він уже не міг зійти з тієї стежки, по якій почала рухатися Українська держава, а саме в напрямі розбудови власної держави. В Україні наполягали на певному рівні автономії для своєї держави. У міру того, як затихали ліві, ставало дедалі зрозумілішим, що в даний момент вони не збираються займатися проблемами національного державотворення. Їх більше турбували питання, пов'язані з атаками більшовиків, а лівоорадикальні ще менше прагнули перейматися українською національною ідеєю. Тим часом "більшовики використовували етнічних росіян для розбудови політичної влади в Україні, тим самим надаючи своїм діям виразного імперіалістичного вигляду, тільки під іншою назвою" [16, р. 260], у цей час до особи Скоропадського зі сподіваннями і довірою потяглися люди і навіть ті, які не завжди були приязні до українських національних аспірацій і які завжди ставилися до нього з певною часткою критики як у ті часи, так і в подальшому. Німці вірили, що він своєю особистістю зможе об'єднати довкола себе команду, яка стане основою нової адміністрації. Слід також зазначити, що і гетьман мав доволі малі шанси досягти в цьому успіху, але не можна було також і покладатися на людей, національна орієнтація яких підлягала певним сумнівам. Це підтверджує і сам гетьман у своїх споминах: "моя поява на посаді гетьмана сталася майже раптово... і для того, аби взяти владу в свої руки, я не мав людей, які б поділяли мої переконання, які б довіряли мені, а я їм" [8, с. 139].

Принциповою причиною такої ситуації стало те, що українські націоналісти, які належали до лівого крила політичних партій, категорично відмовилися увійти до складу гетьманського уряду. Незважаючи на його спроби створити широко векторний національний режим, відданий справі української незалежності, як згадував Скоропадський "... міністерства очолювали в переважній своїй більшості такі керівники, які до українців, тямущих і чесних людей ставилися з неприхованою апатією, а разом з тим ці керівники були потрібні, оскільки володіли технікою справи" [8, с. 159]. Гетьман пізніше зазначав, що саме небажання лівих партій співпрацювати з його урядом стало тією найбільшою перешкодою на шляху побудови єдиної національної держави. Українське селянство, для якого найбільшчим питанням залишалося питання землі, теж не бажало поступатися своїми революційними здобутками, і не сприймало гетьманського земельного закону, згідно з яким великі землевласники мали дістати винагороду за відібрані у них землі" [7, с. 32].

Лише на одне звинувачення слід звернути особливу увагу – майже під кінець свого правління, а саме 14 листопада 1918 р., своєю грамотою Скоропадський різко змінив зовнішньополітичний курс України: від цілковитої незалежності до повернення старого федеративного устрою колишньої Російської імперії. Навіть і без цього Скоропадського вже критикували як друзі, так і вороги, через неспроможність направити русло свого правління у націоналістичне річище. Напередодні оприлюднення свого рішення, Винниченко з певним колом однодумців розробляв план підняття повстання проти режиму П. Скоропадського, основною мотиваційною причиною для них був той факт, що гетьманат "не мав популярності" і був "антинародним" і, до того ж, займався "нечуваним судовим переслідуванням демократичних перетворень в Україні" [16, р. 266]. Подібні заяви Винниченка і його сподвижників дозволяють припустити, що вони були не зовсім щирими, адже лише місяцем раніше ці діячі вступали зі Скоропадським у переговори, на яких обговорювалися умови їх можливого входження в уряд. Метью Стахів у цьому зв'язку підкреслює, що президія УНС (В. Винниченко) подала заяву до Гетьмана, у якій "пропонував створити коаліційний кабінет з консолідацією українських державотворчих сил – консерваторів, ліберальних і соціалістів. Гетьман не прийняв запропонованої угодової платформи про консолідацію і співпрацю для рятування національного характеру держави та внутрішнього миру" [11, с. 23].

За свідченнями М. Стахова учасники і керівники повстання Директорії УНР пізніше, після його успіху, прагнули представити свою діяльність у привабливому для себе світлі. Це самозрозуміла річ і через це вони докладно не визначали дати, коли почнуть робити практичні кроки щодо його організації, пишучи загально, щоб складалося враження, нібито вони робили це з літа 1918 р. У дійсності перша розмова про потребу конкретної підготовки повстання була між ініціаторами в другій половині жовтня 1918 р. з цього випливає, що "почали готуватися всього за два з половиною тижні до повстання, а до цього часу всі вірили у можливість погодження справи з гетьманом мирними засобами" [11, с. 62]. Таким чином, вся провина за повстання падала на Скоропадського, який різко змінив свій курс на всеросійську державність. Навіть тоді, коли Скоропадський звертався до Білого російського націоналістичного руху і пропонував дещо модифікувати українську національну ідею, узгодивши її з російською, він енергійно намагався знайти спільну мову з представниками інших партій, які могли б його захистити. Можна розцінювати прокламацію Скоропадського як своєрідний політичний хід, який був направлений не так на Російський білий рух,